



XALQ DOSTONLARIDA “ANAGNORISIS” HODISASI TALQINI

**Qalandarova Dilafrō‘z
Abdujamilovna**

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
dotsenti, f.f.f.d., (PhD)*

E-mail: d.kalandarova2017@yandex.ru

Tel: +998911339677

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalq dostonlarida keng uchraydigan “anagnorisis” hodisasi haqida so‘z yuritilgan. Mazkur hodisani chuqurroq anglash maqsadida o‘zbek xalq qahramonlik dostoni hisoblanmish “Alpomish”, yunon xalq eposi “Odissey” va uyg‘ur xalq dostoni “Kitobi Dada Qo‘rqut” kabi asarlar syujetlari o‘zaro qiyoslandi va nazariy xulosalar chiqarildi.

Kalit so‘zlar: folklor, xalq dostonlari, qahramon, anagnorisis, syujet, motiv, detal.

Аннотация: В данной статье рассматривается феномен «анагнорисиса», широко распространенный в народных эпосах. Для более глубокого понимания этого феномена были проведены сравнения сюжетов таких произведений, как узбекский народный героический эпос «Алпомиш», греческий народный эпос «Одиссея» и уйгурский народный эпос «Книга Дада Коркута», и сделаны теоретические выводы.

Ключевые слова: фольклор, народные эпосы, герой, анагнорисис, сюжет, мотив, деталь.

Abstract: This article discusses the phenomenon of “anagnorisis”, which is widely found in folk epics. In order to understand this phenomenon more deeply, the plots of such works as the Uzbek folk heroic epic “Alpomish”, the Greek folk epic “Odyssey”, and the Uyghur folk epic “The Book of Dada Korkut” were compared and theoretical conclusions were drawn.

Keywords: folklore, folk epics, hero, anagnorisis, plot, motif, detail.

Turkiyadan Shinjongacha mashhur bo‘lgan turkiy romanik epos “Oshiq G‘arib” xuddi Dobrinya va Horn kabi sevgilisi oldiga mohir soz chaluvchi, qo‘shiqchi qiyofasida keladi va suyukli yori uchun raqibga qarshi kurashib, ularga yetishadalar. Ushbu misollardan ko‘rinib turibdiki, Alpomishning qaytishini qiyosiy o‘rganish yuzasidan juda kam materiallar mavjud [1.].

“Alpomish”dagi ayrim motivlar bevosita yunonlarning “Odissey” dostonidagi voqeliklar talqiniga o‘xshab ketishi G‘arb va Sharq olimlarini baravar qiziqtirishi ma‘lum [2.]. Bu asarlar o‘rtasida hayratlanarli o‘xshashlik borligi G‘arbning Sharqqa

ta'siridanmi yoxud, aksincha, Sharqning G'arbga ta'siridanmi – hamisha bahsli bo'lib kelgan. Folklorshunos Jabbor Eshonqulov aytganiday: “Eng muhimi, ana shu ta'sirning mavjudligi va uning qadimiy ekanligidadir” [3.].

Viktor Jirmunskiy ilmiy izlanishlarida “Alpomish” va “Odisseya” dostonlari voqealarida o'zaro yaqinlik borligiga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, bu o'xshashlik “Erning uyga qaytishi” qismidagi voqealarda, aniqroq aytganda, Alpomish bilan Barchinning uchrashib, bir-birlarini tanib qolish sahnasida yorqinroq ko'rinadi. Yurtiga qaytgan qahramonlarni birinchi bo'lib sodiq xizmatkorlari: Alpomishni cho'pon Qultoy, Odisseyni esa enagasi Evrikleya bilib qoladi. Qultoy Alpomishni yelkasiga bosilgan Shohimardon pining panjasi izidan, Evrikleya esa Odisseyni oyog'idagi chandiqlardan tanib oladi [5].

Bu o'xshashliklardan g'oya, albatta, mavjudligini ta'kidlaydi. Odisseya va Alpomish o'rtasidagi tipologik aloqalar ko'proq faqat og'zaki adabiyotning vaqti-vaqti bilan ko'chib yuradigan motivga yaqin bo'lib, uning yunon va o'zbek ertagidagi motivlarga o'xshashligi ham shundan. Muammo bo'lsa-da, kelib chiqishi ushbu tadqiqot doirasidan tashqarida, epik syujetning tarqalish masalasi va Alpomishning qiyofa o'zgartirish: turkiylar orasida hikoya qilinishi o'ninchi bobda batafsil ko'rib chiqilgan.

Yunonlarda bir insonni boshqa bir inson tanib qolishi “anagnorisis” deb ataladi. Darhaqiqat, Arastu “Poetika” asarida anagnorisisni bevosita to'rt turga ajratgani ma'lum [4.]. Birinchisi – qahramonni badanidagi alohida belgilaridan tanib qolish. Alpomish bilan Odisseyning tanilish sahnasi shu turga kiradi. Ikkinchisi, “tanib qolish” muallifning o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Bunda muallif qahramonning ismini aytib yoki qandaydir o'yin orqali tanishtiradi. Uchinchi turda esa, qahramonning tanilishi uchun o'tmish eslanadi yoki shu qahramonga xos biror belgiga ishora beriladi. Nihoyat, to'rtinchi turda qahramon mantiqiy xulosalar evaziga tanib olinadi. Epik asarlarda anagnorisisning birinchi va uchinchi turlari ko'p uchraydi. Arastu bu ikki tur uchun “Odisseya”dan misollar keltirib o'tgan.

Nemis folklorshunos olimi Karl Rayxl “Alpomish” dostonini nafaqat g'arb asarlari, balki qadimiy turkiy asarlar bilan qiyoslab o'rgangan olim sifatida ilmda mashhurdir [6.]. Ulardan biri “Kitobi Dada Qo'rqu” Ma'lumki, “Alpomish” dostonining ilk turkiy talqini “Kitobi Dada Qo'rqu” qo'shiqlarida uchraydi. O'n ikkita alohida qo'shiqni jamlagan “Kitobi Dada Qo'rqu”ning yettinchi qo'shig'ida asir olingan va oradan vaqtlar o'tib ozodlikka erishgan o'g'uz botirlari va bir o'g'lonning qahramonliklari kuylanadi. Asir tushgan baxtsiz qahramonlardan biri Bamsi Beyrekdir. U o'n olti yil tutqunlikda yashab, keyinchalik unga ko'ngli tushib qolgan nasroniy hukmdor Shoklining qizi yordamida zindondan qochishga muvaffaq bo'ladi. Bamsi uyiga qaytarkan, yo'lda unashtirib qo'yilgan qaylig'i – Chechak Bonuning to'yiga ketayotgan jirov (baxshi) bilan tasodifan uchrashib qoladi. Voqeadan xabar topgan Bamsi otini uning udiga ayiriboshlaydi. So'ng jirov qiyofasiga kirib, to'yga yetib kelgunga qadar yo'lda bir guruh cho'ponlar bilan, o'zining opa-singillari bilan ham uchrashadi. Avvaliga ularning hech biri Beyrekni tanimaydi. Ammo juldur chakmoni bilan davraga tushgan “jirov” aslida kimligini Beyrekning opasi bilib qoladi. “Jirov” o'zi chalgan kuyga kelinning raqsiga tushishini so'raydi. Shu chog' ikki qiz o'zini kelinlikka solib, davraga kiradi, biroq Beyrek ularning hiylasiga aldanmaydi.

Birozdan so'ng "jirov" to'y bazmida haqiqiy kelinni ko'radi, ko'radi-yu, uni bevafoqlikda ayblaydi. Shunda Chechak Bonu barmog'idagi bir vaqtlar Beyrekning o'zi taqqan uzukni ko'rsatadi va daraksiz ketgan sevgilisi uchun shu kunga qadar sadoqat bilan yashaganini aytadi. Bularni eshitib, Beyrek o'zini oshkor qiladi. O'g'lining dardida yig'layverib, ko'r bo'lib qolgan otasi "Qaniydi, omonlik bo'lib, ko'zimning nuri qaytsa, o'g'limning diydoriga to'yib-to'yib olsam", deydoyotganida mo'jiza ro'y berib ko'zi ko'ra boshlaydi.

Bundan ko'rinadiki, Bamsi Beyrek va Alpomish haqidagi voqelik o'xshash. Ammo Bamsi Beyrekning o'ziga xosligi shundaki, bu yerda anagnorisis birdan emas, aksincha, asta-sekinlikda sodir bo'ladi. Qahramon va uning suyuqli yori yoki Chechak Bonuga uylanmoqchi bo'lgan yigitning onasi o'rtasida bo'lib o'tadigan aytishuvlar, to'y qo'shiqlarida hazil-mutoyibaga moyillik bor. Bu xususiyat o'zbek, umuman, Markaziy Osiyodagi boshqa xalqlarning epik asarlarida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, anagnorisis sahnalariga o'ziga xos bo'yoq, o'ziga xos nozik ifodani baxsh etadi. O'zbek xalq dostonlaridan xushchaqchaq, hajviy ohanglar ufurib tursa, o'zga xalqlarning dostonlarida behad hassoslik va qandaydir jangovar kayfiyat ustunlik qiladi. Quyida epik asarda ana shunday motivlar asosiga qurilgan ayrim namunalardan misol keltirmoqchimiz.

Ushbu tuzilishga oid bobda deyarli hech narsa aytilmagan hikoyalar adabiy nuqtai nazardangina tahlil qilingan. Bu yerda tasvirlangan hikoyalar, albatta, sharh talab qiladi. Biroq Karl Rayxl ushbu sharhlarni kechiktirgan. Keyingi boblarda hikoya tuzilishidan ko'ra hikoya qilish texnikasi oldingi o'rinda turadi. Buning asosiy ahamiyati bob o'quvchini ba'zi materiallar bilan tanishtirishga bag'ishlangan boblarni, qisqacha bayonlarni taqdim etish, eng keng tarqalganini tahlil qilish motivlar va e'tiborni ba'zi o'xshashliklarga nazar qaratishdir. Bularni olim tomonidan Markaziy Osiyodagi turkiy xalqlar og'zaki ijodiga mansub dostonlar misolida qarab chiqqan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Karl Rayxlning O'zbekistondagi dala ishlari hajmi keng bo'lmasa-da, uning to'plagan materiallari, nashr etilgan matnlarning dalillari bilan bir qatorda, janubiy o'zbek an'alarida taqqoslanadigan sevgi-romanslari ("Kuntug'mish" singari) variantlaridan tubdan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пропп В.Я. Русский героический эпос. Л, 1955. С.265–274
2. Алимухаммедов А. Антик давр адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969.
3. Эшонкулов Ж. Миф ва бадий тафаккур. Тошкент: – Фан. 2019.
4. Арасту. Поэтика. Тошкент. – Адабиёт ва санъат, 1980.
5. Маҳмадалиева Г. Қаҳрамоннинг қайтиши: Алпомиш, Арасту ва эпос ("The Return of the Hero: Alpomish, Aristotle and the Oral Epic) – "Ёшлик" журналі. – 2018 йил. – 6-сон.
6. Reichl K. Uzbek Epic Poetry: Traditions and Poetic Diction. – Hainsworth, 1989; Reichl Karl. Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure. Garland Publishing, inc. – New York & London, 1992. – 395 p.;
7. Abdujamilovna, Kalandarova Dilafruz. "Attitude to uzbek folklore in the research of Karl Reichl. "ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.5 (2021): 500-503.

8. Dilafruz, Kalandarova. "Issues of Uzbek Folklore and its Research in Germany. Journal of Positive School Psychology 6.9 (2022): 4395-4398.

9. D.A Kalandarova. Research classification of Karl Reichl. Current Research Journal of Philological Sciences 2 (11), 29-33, 2021.

10. D.A Kalandarova. Problems of comparative folklore in the research of Karl Reichl. Cutting-Edge Science. International Scientific and Practical Conference. 1.9 32-33, 2021.